

ZEKÂTIN FARZİYETİNİN KUR'AN'IN NÜZUL SÜRECİ EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ*

Yrd. Doç. Dr. Hasan MAÇİN*

Özet: İnsanın toplumsal bir varlık olduğu gerçeğini dikkate alan İslâm dini, kişiye içerisinde yaşadığı topluma karşı birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluklardan biri de zekâttır. Birçok şer'î hüküm gibi zekât da bir süreç içerisinde tedrici bir şekilde farz kılınmıştır. Bu makalede surelerin iniş sırası dikkate alınarak zekâtın farz oluş süreci ele alınmıştır. Genel bir girişten sonra konu Mekke ve Medine dönemi şeklinde iki temel başlık altında incelenmiştir. Ardından zekâtın geçirdiği süreç ve kurumsallaşmış haliyle ne zaman farz kılındığı ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda zekâtın Mekke Dönemi'nin ilk yıllarıyla birlikte gündeme geldiği, bu dönemde Müslümanların konuyla ilgili bilinçlendirildiği ve kurumsal bir müessese olarak, hicretin ikinci yılında farz kılındığı yönündeki yaygın tespitin aksine, Medine döneminde Mekke'nin fethinden sonraki bir zamanda farz kılındığı kanaati hâsıl olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nüzul, Süreç, Tedric, Zekât,

The Evaluation of Obligation Of Zakat Within The Axis of The Process of Revelation Of The Quran

Abstract: Islam, taking into the consideration that the human being is a social creature, has taken the person for some responsibilities on behalf of the society. Zakat is one of these responsibilities. Like a lot of other Islamic laws, also zakat was commanded gradually, in a period of time. In this article we have dealt with the zakat, taking into account the chronological order of the surates. After a general introduction we have examined the topic under two titles; Macca period and Madina period. Then the process and the period of the institutionalization of the zakat is dealt with. As a result of assessments, we think that the zakat came into the question in the early years of Macca period, at this period the Muslim community was informed about the zakat and as opposed to the common view which says that the zakat has become a formal obligation in the second year of hijrah, the zakat was commanded at the period of Madina after the conquest of Macca.

Key Words: Nuzul , Process, Gradual, Zakat

GİRİŞ

İslâm dini, bütün değer ve kurumları ile gelişimini yaklaşık 22 yıl süren bir devrede aşamalı/tedrici olarak tamamlamıştır. Birçok yükümlülük gibi İslâm'ın temel esaslarından biri olan zekât da bu süreçte aşamalı/tedrici olarak farz kılınmıştır. Mali bir mükellefiyet olması hasebiyle zekâtın farz kılınış sürecinin sağlıklı bir şekilde ortaya konulması, diğer mali mükellefiyetlerle birlikte ele alınmasını gerektirmektedir.

* Bu makale, 2014 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi adlı doktora tezimizden derlenmiştir.

** Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, gegeri@gmail.com

Tedrici bir yöntemle vaz' edilen yükümlülüklerin, vahyin nüzulü sürecinde, Mekke ve Medine Dönemi şeklinde iki ayrı başlık altında ele alınması önemlidir. Literatürde surelerin Mekkî-Medenî şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulmuş olması bu önemli gerçeğin bir tezahürü olarak kabul edilebilir. Zira bu iki dönem dini yükümlülükler açısından bariz farklılıklar arz etmektedir. Bu süreçte Mekke, oluşturulmak istenen örnek toplumun inanç ve ahlak ilkelerinin belirlendiği bir dönem olmasına karşılık Medine, Mekke Döneminde belirlenen ve benimsenen bu ilkeler üzerinde ahkâm konularının bina edildiği bir dönem olmuştur. Mekke, müminler için bir azınlık dönemi olmasına karşılık Medine Müslümanlar için teşkilatlanma ve devletleşme dönemi olmuştur.¹ Bu iki dönemin farklı özellikler arz etmesinden dolayı konu ile ilgili ayetler iniş sırasına göre iki temel başlık altında ele alınacak sonrasında ise zekâtın farz oluş süreci ile ilgili değerlendirmelere yer verilecektir.

1. MEKKE DÖNEMİ

Mekke Dönemi, Hz. Peygamber'e vahyin indiği 610 yılında başlar, Medine'ye hicret yılı olan 622 ile son bulur. Bu dönemde Müslümanlar teşkilatlanmış bir azınlık grubu teşkil eder. Her konuda itaat ettikleri bir liderleri olmasına rağmen devlet teşkilatından yoksundular. Gün geçtikçe çoğalıp genişleyen bu grubun içinde, hür insanlar olduğu gibi köleler, zengin insanlar olduğu gibi fakirler de vardı. Her sosyal yapı gibi yeni oluşan bu yapı da ortak bazı harcamalara ihtiyaç duymaktaydı. İnen ilk surelerle birlikte Kur'an bu gerçeğe işaret etmekte ve muhataplarını sorumlu olmaya davet etmektedir.

Hz. Peygamber'e inen ilk sure olarak kabul edilen Alak suresinde "*Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder*"² denilmek suretiyle sosyal sorumluluk sahibi olmayan, kendini müstağni gören ve kimseye minnet etmeyen bir anlayış eleştirilmiştir.

Nüzul sırasına göre ikinci sırada yer alan Kalem suresinde bahçe sahiplerinin hikâyesi anlatılarak sahip olduğu imkânlardan dolayı şükretmeyen, sosyal sorumluluk bilincine sahip olmayan zihniyet eleştirilmektedir.³

Zekâtın emredildiği ayet, nüzul sürecinde ilk olarak Müzzemmil suresinin 20. ayetinde geçmektedir. Söz konusu sure her ne kadar nüzul sırasına göre üçüncü sırada yer almakta ise de 20. ayetin kendisinden önceki ayetlerden sonraki bir za-

1 Mekke ve Medine dönemlerinde zekâtın mukayesesi için bkz. Karadâvi, Yûsuf, *Fıkhu'z-Zekât*, Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut 1973, I, 60-62.

2 Alak, 93/5,6 .

3 İlgili ayetler için bkz. Kalem, 68/ 10-33. Ayrıca fakiri doyurmamanın uhrevi cezası ile ilgili olarak bkz. Karadâvi, I, 53-56.

manda nazil olduğu konusunda ittifak vardır.⁴ Ancak arada geçen bu zamanın süresi hakkında ittifak sağlanmış değildir. Bu sürenin bir yıl, iki yıl ve on yıl olduğunu ifade eden âlimler olduğu gibi,⁵ ayetin zekât ve Allah yolunda savaştan söz etmesinden dolayı Medine Dönemi'nde nazil olduğunu belirtenler de olmuştur.⁶ Zekâtın Medine'de farz kılındığına dair bir ön kabulde ayetin Medine'de nazil olduğunu söylemek pek makul görülmemektedir. Zira zekât kavramı bunun dışında daha pek çok Mekki ayette de geçmektedir.⁷ Allah yolunda savaştan haber vermesinden yola çıkılarak ayetin Medenî olduğunu söylemenin de doğru bir yaklaşım olduğu söylenemez.⁸ Zira ayette geçen 'seyekûnü' fiilindeki 'sin' edatı gelecek ifade etmektedir. Bu durumda ayette 'seyekûnü' fiilinden sonra gelen hadiseler olup bitmiş şeyler olmayıp; gelecekte olacak olan hadiselerdir ve ayet mucizevî bir ihbar niteliğindedir.⁹

Mekki olduğuna dair rivayetler¹⁰ ve yukarıda belirttiğimiz gerekçelerle, ayetin nüzul zamanını kesin bir şekilde tayin etmek mümkün olmamakla birlikte Mekke Dönemi'nin sonlarında miraçtan sonra nazil olduğunu söylemek mümkündür.¹¹ Kur'an'ın nüzul sürecine yönelik çalışmalar yapan Mehdi Bâzergan da ilgili ayet için aynı zaman dilimine işaret etmektedir.¹²

Dördüncü sıradaki Müddessir suresinde, konu ile ilgili olarak yoksula yedirmeme, cehenneme atılma sebepleri arasında sayılarak müminler yoksul kimseleri yedirmeye teşvik edilmektedir.¹³

İniş sırasına göre dokuzuncu sırada yer alan Leyl suresinin 5-10 ayetlerinde veren kimseler övülmüş, cimrilik edenler ise yerilmiştir. Aynı sürenin 18. ayetinde ise malını hayır yolunda harcayarak temizlenen kimselerin ateşten kurtulacakları belirtilmiştir.

4 Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yayın-Dağıtım, İstanbul 1997, IX, 301.

5 Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyri, *es-Sahih*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Dâr-u İhyâ'it-Turâsî'l-Arabiyye, Beyrut 1954 "Salâtü'l-Musâfirin ve Kasriha", 18; Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eşâs es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Thk. Muhammed Muhyeddin Abdulhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ty "Kiyâmu'l-leyl", 1; Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, (Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebu'l-Matbûâtu'l-İslamiyye, Halep, 1986 "Kiyâmu'l-leyl", 2; Taberî, Ebu Cafer Muhammed b., *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an* (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Muessesetu'r-Risâle, byy, 2000, XXIII, 679; Yazır, İIX, 314, 315; Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dârü'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire 1964, XIX, 34.

6 Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Dâ-u İhyâ'it-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1963, I, 426.

7 Zekât kelimesinin geçtiği Mekki ayetler: A'râf, 7/156; Enbiyâ, 21/73; Neml, 27/3; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7.

8 Yazır, İIX, 315, 316.

9 İslamoğlu, Mustafa, *Kur'an Süreleri Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, 405.

10 Kurtubi, XIX, 31.

11 Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmü'l-Kur'an* (Çev. Muhammed Çoşkun), Mana Yayınları, İstanbul, ty., II, 401, 202.

12 İlgili ayet için bkz. Bâzergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, (Trc. Müh. Yasin Demirkıran ve dgr.) Fecr Yayınevi, Ankara 1998, 133, 14 Nolu Tablo.

13 Müddessir, 74/38-47.

Onuncu sırada yer alan Fecr suresinde yetime ikramda bulunmamak, yoksulu doyurmaya başkalarını teşvik etmemek, helal haram demeden miras yemek ve aşırı mal sevgisi eleştirilerek, muhataplara bu dünyanın geçiciliği hatırlatılmakta, sahip olunan mali imkânların başkaları ile paylaşılması öğütlenmektedir.¹⁴

On birinci iniş sırasında yer alan Duhâ suresinde yetimin hor görülmesi ve dilencinin (sâil) azarlanması nehyedilmektedir.¹⁵

Nüzul sırasına göre on yedinci sırada yer alan Mâ'un suresinde, yoksullara yardım edilmeden yapılan ibadet, riyakârlık kabul edilerek¹⁶ müminler, himayeye muhtaç kimselere yardım etmeye teşvik edilmektedir.¹⁷

Nüzul sırasına göre otuz ikinci sırada yer alan Hümeze suresinde mal ve servetin çokluğu ile gururlanmak ve onlara güvenmek eleştirilerek bu durum ateşe atılma sebebi olarak sunulmaktadır.¹⁸

Otuz beşinci sırada yer alan Beled suresinin 5 ve 6. ayetlerinde servet üzerindeki mutlak mülkiyet anlayışı eleştirilerek,¹⁹ takip eden ayetlerde insanlığın kurtuluşu için iki önemli gerçeğe dikkat çekilmiştir: Kölelikten kurtarmak ve sahip olunan serveti paylaşmak.²⁰

Nüzul sırasına göre otuz dokuzuncu sırada yer alan Araf suresinin 156. ayetinde zekât kelimesi ikinci kez geçmektedir.²¹ Söz konusu ayette Hz. Mûsa'nın duasına icâbeten Allah'ın rahmetine nail olacak kimseler arasında zekât verenler de sayılarak, müminler toplumun ortak gereksinimlerini karşılamaya katkıda bulunmaya teşvik edilmiştir.²²

Kur'an'ın nüzul sürecinde kırk birinci sırada yer alan Yasin suresinde Allah'ın verdiği rızıkta infak etmeyenler inkârcı addedilerek müminler bencillığe karşı uyandırılmaktadır.²³

14 Fecr, 89/17-20.

15 Duhâ, 93/9, 10.

16 Fazlurrahman, *Ana Konuları ile Kur'an*, Fecr Yayınları, Ankara 1993, 103.

17 Mâun suresi, 107/1-7.

18 Hümeze, 104/1-9 ayetleri.

19 Fazlurrahman, *age*, 103.

20 Beled, 90/5-16; Ayrıca bkz. İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2008, 1258.

21 Surelerin Nüzul sırasına göre zekât kelimesinin ilk geçtiği yer Müzzemmil suresinin 20. ayetidir. Ancak söz konusu ayetin iniş zamanı tartışmalı olduğundan zekât kelimesi Kur'an'ın iniş sürecinde ilk olarak Araf 156 geçtiğini söylemek mümkündür.

22 Araf, 7/156.

23 Yâsin, 36/47.

İniş sırasına göre kırk ikinci sırada bulunan Furkan suresinde Rahman'ın kullarının özellikleri sayılırken onların harcamalarında israf ve cimrilik yapmadan makul bir denge ile hareket etmeleri gerektiği belirtilerek müminler harcamalar konusunda irşâd edilmektedir.²⁴

Kırk üçüncü sıradaki Fâtır suresinde Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan infak edenler, zarar etmeyecek bir ticaret umanlar sınıfından sayılarak müminler Allah yolunda infak etmeye teşvik edilmektedir.²⁵

Kur'an'ın iniş sürecinde kırk dördüncü sırada yer alan Meryem suresinin 31. ayetinde, Hz. İsa'nın dilinden Allah'ın kendisine namaz ve zekâtı emrettiği, yine 55. ayette Hz. İsmail'in ailesine namaz ve zekâtı emrettiği görülmektedir. Bu durum, geçmiş peygamberler zamanında da namaz ve zekâtın bir mükellefiyet olarak var olduğunu göstermektedir.

Kırk sekizinci sırada yer alan Neml suresinde Kur'an'ın nüzul sürecinde zekât kavramı üçüncü kez tekrarlanmaktadır. Burada, Kur'an'ın namaz kılan, zekât veren ve ahirete kesin olarak inanan kimselere hidayet rehberi olacağı belirtilerek müminler, İslâm'ın temellerinden birini oluşturan ve Medine Dönemi'nde hükümleri ayrıntılı bir şekilde belirlenecek olan zekât mükellefiyetine hazırlanmaktadır.²⁶

Nüzul sırasına göre kırk dokuzuncu sırada bulunan Kasas suresinde, ehl-i kitaptan mü'min olup infak edenlerden, övgü ile söz edilmektedir.²⁷

Ellinci sırada yer alan İsrâ suresinde Hz. Peygamber'in şahsında, bütün insanlığa sunulan ahlaki ödevler kapsamında akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa yapılacak mali yardımlara ve bu yardımlar yapılırken gözetilmesi gereken hususlara dikkat çekilmektedir.²⁸

İniş sırasına göre elli üçüncü sırada yer alan Yûsuf suresinde, Hz. Yûsuf zamanında geçen bir olaydan dolayı, Kur'an'da yer yer zekât ile aynı anlamda kullanılan²⁹ ve Medine Dönemi'nde daha sık geçecek “صدق” kökünden ‘tasadduk’ tabiri kullanılmaktadır.³⁰

Elli beşinci sıradaki En'âm suresinin 141. ayeti zekât konusu mallar arasında yer alan toprak mahsullerinden verilmesi gereken ‘hak’ söz konusu edilmiş ve bu hakkın hasat günü ödenmesi gerektiği emredilmektedir.

24 Furkân, 25/67. Ayete verilen meâlle ilgili olarak bkz. Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, IV, 138.

25 Fâtır, 35/29.

26 Neml, 27/3.

27 Kasas, 28/54.

28 İsrâ, 17/26-30.

29 Tevbe, 9/60 ve 103. Ayetlerinde sadaka kelimesi zekât anlamında kullanılmıştır.

30 Yûsuf, 12/88.

Nüzul sırasına göre elli yedinci sırada yer alan Lokman suresinde, Allah'ı görür gibi kulluk yapanların (muhsin), namaz kılanlar, zekât verenler ve ahirete kesin olarak inanan kimseler olduğu zikredilerek, mümin olmanın bir vasfı olarak zekâta yer verilmektedir.³¹

Kronolojik olarak elli sekizinci sırada yer alan Sebe suresinde, Allah yolunda yapılan harcamaların karşılıksız bırakılmayacağı belirtilerek, müminler Allah yolunda harcamaya (infak) teşvik edilmektedir.³²

Kur'an'ın iniş sürecinde altmış birinci sırada yer alan Fussilet suresinde zekât vermemek müşriklerin özellikleri kapsamında zikredilmiştir.³³

Nüzul sırasına göre altmış ikinci sırada yer alan Şûrâ suresinde Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan harcayanlar Allah'ın mükâfatlandıracağı kimselerden sayılmaktadır.³⁴

Altmış yedinci sırada yer alan Zâriyât suresinde, Allah'a karşı gelmekten sakınan kimselerin mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir 'hak' olduğu belirtilerek, miktarı belli olmasa da müminlerin içinde yaşadığı toplumun yoksullarına karşı mali mükellefiyetleri olduğu belirtilmektedir.³⁵

Kronolojik olarak yetmişinci sırada yer alan Nahl suresinin 75. ayetinde, Allah yolunda harcayan kimse ile harcamayanın bir olmayacağı belirtilmekte, 90. ayette ise yakınlarla yardım etmek emredilmektedir.³⁶

Yetmiş ikinci sırada yer alan İbrahim suresinde, bu dünyanın geçiciliği hatırlatılarak mümin kullara kendilerine verilen rızıktan infak etmeleri emredilmektedir.³⁷

Kronolojik olarak yetmiş üçüncü sırada yer alan Enbiya suresinde Hz. İbrahim ve ailesine vahyedilen emirler arasında zekât da sayılmıştır.³⁸

Nüzul sürecinde yetmiş dördüncü sıradaki Mü'minûn suresinde, müminlerin özellikleri kapsamında, zekât vermenin müminlerin vazgeçilmez vasfı olduğu bir kez daha vurgulanmıştır. Surenin 60. ayetinde ise yine müminlerin sahip olduğu imkânları, Allah'ın huzurunda hesap verecekleri düşüncesi ve bilinciyle kullanmalarını gerektiği ifade edilmektedir.³⁹

31 Lokmân, 31/4.

32 Sebe, 34/39.

33 Fussilet, 41/7.

34 Şûrâ, 42/38.

35 Zâriyât, 51/19.

36 Nahl, 16/75, 90.

37 İbrâhim, 14/31.

38 Enbiyâ, 21/73.

39 Mü'minûn, 23/4, 60.

Yetmiş beşinci sıradaki Secde suresinde, Allah'ın kendilerine verdiği rızkı O'nun yolunda harcayanlar, Allah'ın ayetlerine inanan kimseler kapsamında bir kez daha zikredilmektedir.⁴⁰

İniş sırasına göre yetmiş sekizinci sıradaki Hâkka suresinde, ahirette kitabı sol tarafından verilen kimselerin zincirlere vurulup ateşe atılma sebebi olarak, onların Allah'ı inkâr edip yoksulu doyurmaya teşvik etmemeleri gösterilerek müminler böyle bir sona karşı uyarılmaktadır.⁴¹

Mekke Dönemi'nin sonlarında nazil olan yetmiş dokuzuncu sıradaki Me'âric suresinde, cehennem kendisine çağırdığı kimseler kapsamında, mal toplayıp üstüne oturan kimselerin zikredilmesi, servetlerinden muhtaçları faydalandırmayanlar için önemli bir uyarıdır. Devam eden ayetlerde insan tabiatının olumsuz bir tarafına atıfla bir nimete nail olup kendisinden başka kimseyi faydalandırmayan tipler eleştirilmektedir. Aynı surenin 24. ayetinde ise, söz konusu olumsuzluklardan istisna edilen kimselerin mallarında, isteyen ve mahrum kalanlar için 'belli bir hak' olduğu belirtilerek müminler ellerindeki imkânları başkaları ile paylaşmaya teşvik edilmektedir.⁴²

Konumuzla alakalı Mekke Dönemi'ne ait son sure seksen dördüncü sıradaki Rûm suresidir. Söz konusu surede insanların iktisadi farklılıklarına değinilmekte, ardından da Allah'ın hoşnutluğunu isteyen kimselere; yakınlarla, yoksullara ve yolda kalmışlara yardım etmek gibi sosyal sorumluluklar hatırlatılmaktadır. Bir sonraki ayette ise paranın bir sömürü ve baskı aracı olarak kullanılmasında önemli bir rolü olan faiz ile sosyal ve iktisadi adalette önemli rolü olan zekât, işlevleri bakımından karşılaştırılmaktadır.⁴³

Rum suresi konu ile alakalı ayetleri içeren Mekki surelerin sonuncusudur. Diğer bir ifade ile konu ile ilgili bir sonraki sure olan Bakara suresi Medine Dönemi'nin ilk nazil olan suresidir.⁴⁴ Dolayısıyla bundan sonraki sureler Medine Dönemi başlığı altında ele alınacaktır.⁴⁵

2. MEDİNE DÖNEMİ

Vahyin nüzul sürecinin Medine Dönemi, Hz. Muhammed'in 622 yılındaki hicretiyile başlar ve vefat tarihi olan 632 ile sona erer. Bu dönem toplumsal değişim ve gelişimin çok hızlı olduğu bir dönemdir. Mekke'de geçen on iki yıllık süreye karşın burada geçen on yıllık sürede çok muazzam sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmeler yaşanmıştır.

40 Secde, 32/16.

41 Hâkka, 69/34.

42 Me'âric, 70/18, 21, 24, 25.

43 Rûm, 30/38, 39; Ayrıca bkz. Karadâvi, I, 58.

44 Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Heyetu'l-Mısriyyetü'l-'Ammetü lil Kitâb, byy., 1974, I, 43; Bâzergan, 133; Derveze, VI, 124.

45 Mekke Dönemi zekât ile ilgili olarak bkz. Karadâvi, I, 58-61.

Mali mükellefiyetlerle ilgili ayetler nüzul sırasına göre incelendiğinde, bu dönemde ilk inen sure seksen yedinci sıradaki Bakara suresidir.⁴⁶ Büyük çoğunluğu ilk iki yılda inen sure, 281. ayeti Kur'ân'ın son inen ayet kabul edilirse,⁴⁷ tamamlanma süresi on yılı bulur. Surenin içeriği Medine Dönemi'nin ilk yıllarında meydana gelen hızlı değişimin özeti mahiyetindedir.

Surenin konumuzla alakalı ilk ayeti, müminlerin sıfatlarının anlatıldığı ilk beş ayetin üçüncüsüdür. Söz konusu ayette Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan infak etmek müminlerin üçüncü özelliği olarak zikredilmektedir.⁴⁸ 43. ayette, İsrailoğullarına hitaben zekât emredilmekte; 83. ayette yine İsrailoğulları ile alakalı olarak, bir zamanlar onlardan alınan sözler kapsamında zekâtın da olduğu hatırlatılmaktadır. 110. ayette, Medine Dönemi'nde ilk olarak zekât namazla birlikte emredilmektedir. 177. ayette, kıblenin değişmesi ile birlikte Yahudilerin başlattığı boş tartışmalara bir son verme mahiyetinde, içeriği boşaltılmış, şekli bir ibadetin ya da ibadetsiz bir imanın iyilik sayılmayacağı vurgulanmakta, asıl iyilik olarak imanla birlikte, toplumda ihtiyaç sahibi kimselere yardım etmek, namaz kılmak ve zekât vermek sayılmaktadır. 195. ayette, infak emredilerek, bundan kaçınanların tehlikeli akıbetine dikkat çekilmektedir. 215. ayette, infakta bulunulacak kimseler olarak anne-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar sayılmaktadır. 219. ayette, dönemin şartlarına bağlı yapılacak infakın miktarı 'el-afv'/ihtiyaç fazlası olarak belirlenmektedir.⁴⁹ Surenin 245. ayetinde, Allah için verilen borcun kat kat geri ödeneceği belirtilerek faizsiz borç vermek teşvik edilmektedir. Surenin 261. ayetinden 274. ayetine kadar uzunca bir pasajda infak ve sadaka/zekât ele alınmaktadır. Bu bağlamda infakta bulunanlara verilecek mükâfat ve infakta bulunurken dikkat edilmesi gereken kurallar güzel benzetmelerle geniş bir şekilde açıklanmaktadır. Surenin konumuzla alakalı diğer bir ayeti ise İslâm ekonomisinin temel özelliklerinden birini yansıtan faizin haramlığı ile alakalı olan 275. ayettir. Söz konusu ayette faiz yiyenlerin kötü akıbeti haber verilmekte, buna sebep olan "*Alışveriş de faiz gibidir.*" anlayışı reddedilmektedir. Devam eden ayetlerde sosyal ve ekonomik açıdan faiz ile sadaka arasındaki fark ortaya konularak, zekât verenlerin hak ettikleri mükâfat ile faizde ısrar edenlerin karşılaştıkları kötü son haber verilmektedir. Pasaj, ölüm sonrası hayatta herkesin bu dünyada yapıp ettiklerinden dolayı adil bir şekilde yargılanacağı uyarısıyla bitmektedir.⁵⁰

46 Suyûti, I, 43; Yazır, I, 139.

47 İlgili ayetin son inen ayet olduğu ile ilgili olarak bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 39-41; Kurtubî, I, 152.

48 Bakara, 2/3.

49 Bakara, 2/219.

50 Bakara, 2/275-281.

Seksen sekizinci sırada yer alan Enfâl suresinde, ganimetlerle alakalı sorulmuş bir sorunun cevabında, ganimetlerle ilgili hükmün Allah ve resulü tarafından verileceği belirtilerek, devam eden ayetlerde infak edenler gerçek müminler kapsamında zikredilmektedir. 36. ayette, sahip olduğu maddi imkânları Allah yolundan alkoymak için harcayanlar yerilerek, karşılaşacakları kötü son hakkında uyarılmaktadır. 41. ayette savaşta elde edilen ganimetlerin paylaşılması ile ilgili hüküm verilmektedir. 60. ayette ise Allah yolunda harcanan hiçbir şeyin karşılıksız kalmayacağı ve karşılığının tastamam ödeneceği vurgulanmaktadır.⁵¹

Kur'an'ın nüzul sürecinde seksen dokuzuncu sırada yer alan Âl-i İmrân suresinin 17. ayetinde, infak edenler cennetteki nimetlere sahip kimseler arasında sayılmaktadır. 92. ayette 'iyiliğe ermek /erdemli olmak', sevilen şeyleri Allah yolunda harcama şartına bağlanmıştır. 134. ayette, bollukta ve darlıkta infak edenler, cennete nail olmuş muttakiler arasında sayılmaktadır. 180. ayette, infak etme imkânları olduğu hâlde cimrilik yapanlar yerilerek, kıyamet gününde karşılaşacakları kötü duruma karşı uyarılmaktadırlar.⁵²

Kur'an'ın nüzul kronolojisinde doksanıncı sıradaki Ahzâb suresinin 33. ayetinde zekât vermek, Hz. Peygamber'in eşlerinin yerine getirmeleri gereken yükümlülükler kapsamında zikredilmektedir. 35. ayette ise, sadaka veren erkek ve kadınlar, Allah'ın bağışladığı ve büyük mükâfat hazırladığı kimseler arasında sayılmaktadır.⁵³

Doksan ikinci sırada yer alan Nisâ suresinde, Allah'ın insanlara geçim kaynağı kıldığı malın, akli ermezlere terk edilmemesi gerektiği uyarısı yapılmakta,⁵⁴ miras ile ilgili hükümlerle de insanların sahip olduğu mallar üzerinde bir emanetçi oldukları ve bu mallarda ancak Allah'ın rızasına uygun, O'nun belirttiği miktar ve şartlarda tasarrufta bulunulabilecekleri hükme bağlanmaktadır.⁵⁵ Aynı surede Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde mallarında sırf gösteriş olsun diye infakta bulunanlar uyarılarak, iman etmeye davet edilmektedir.⁵⁶ Surenin 162. ayetinde, zekât verenler, Yahudilerden iman edip, büyük bir mükâfata nail olacak kimseler bağlamında zikredilmektedir.⁵⁷

Nüzul sırasına göre doksan dördüncü sırada yer alan Hadîd suresinde, mülkün mutlak manada Allah'a ait olduğu⁵⁸ belirtildikten sonra, infak emredilmekte,⁵⁹ in-

51 Enfâl, 8/1-3, 36, 41, 60.

52 Âl-i İmrân, 3/17, 92 117, 134, 180.

53 Ahzâb, 33/33, 35.

54 Nisâ, 4/5.

55 Nisâ, 4/7-14.

56 Nisâ, 4/ 38, 39.

57 Nisâ, 4/162.

58 Hadîd, 57/2, 4, 5.

59 Hadîd, 57/7.

fakta bulunmayanlar uyarılmakta ve zor şartlar altında Mekke Fethi öncesi yapılan infak ile fetihten sonra yapılan infakın bir olmayacağı vurgulanmaktadır.⁶⁰ Takip eden ayetlerde karşılıksız borç vermek teşvik edilerek bunu yapanların Allah tarafından mükâfatlandırılacağı müjdelenmekte, infaktan kaçmak, karşılıksız borç ve sadaka vermemek, münafıkça bir tavır olarak değerlendirilmektedir.⁶¹

Nüzul sürecinin doksan beşinci sırasında yer alan Muhammed suresinde, müminlere infak hatırlatılarak, cimrilik yapanlar yerilmektedir.⁶²

Nüzul zamanı tartışmalı olan⁶³ doksan altıncı nüzul sırasındaki Ra'd suresinde, Allah yolunda gizli-açık infakta bulunanlar bu dünyada ve ahirette mutlu sona erecek kimseler kapsamında zikredilmektedir.⁶⁴

Doksan sekizinci nüzul sırasında yer alan İnsan suresinde,⁶⁵ sırf Allah rızası için yoksulu, yetimi ve esiri yedirenler, cennet nimetlerinden istifade edecek olan Allah'ın kulları kapsamında ele alınmaktadır.⁶⁶

İniş sırasına göre doksan dokuzuncu sırada yer alan Talâk suresinde, iddet bekleyen kadınlara verilecek nafaka ile ilgili olarak, imkâna göre harcama yapılması emredilmektedir.⁶⁷

Yüzüncü sırada yer alan Beyyine suresinde, zekât vermek, kendilerine kitap verilenlerin emroldukları hususlar çerçevesinde zikrolunmaktadır.⁶⁸

Nüzul sırasına göre yüz birinci sırada yer alan Haşr suresinde “... *O mallar, içinizde yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir.)*”⁶⁹ denilerek, sosyoekonomik adaleti sağlama adına, Kur'an'ın genel ekonomik siyasetinde merkezi bir noktaya işaret edilmiştir.⁷⁰

Kronolojik olarak yüz ikinci sırada yer alan Nûr suresinde zekât vermek, Allah'ın mükâfatını ümit eden insanların özellikleri kapsamında zikredilerek⁷¹ devam eden ayetlerde zekât emredilmektedir.⁷²

60 Hadid, 57/10.

61 Hadid, 57/11-18.

62 Muhammed, 47/38.

63 Kurtubî, IX, 278; Derveze, V, 515; İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhîr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunusiyye, Tûnus 1984, XIII, 75.

64 Ra'd, 13/22.

65 İnsan Suresinin Mekki ya da Medeni olduğu ile ilgili tartışmalar için bkz. Kurtubî, XIX, 118; Derveze, VI, 105; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, 1200.

66 İnsan, 76/6-9.

67 Talâk, 65/6, 7.

68 Beyyine, 98/5.

69 Haşr, 59/7.

70 Fazlurrahman, s. 106.

71 Nûr, 24/37.

72 Nûr, 24/56.

Nüzul zamanı tartışmalı olmakla birlikte,⁷³ yüz üçüncü nüzul sırasında yer alan Hac suresinin 35. ayetinde infak edenler, Allah'a yürekten boyun eğenlerin özellikleri bağlamında namazla birlikte zikredilmektedir. 41. ayette, zekât namazla birlikte yeryüzünde iktidar verilmesi durumunda müminlerden beklenen davranışlar kapsamında, son ayette ise zekât yine namazla birlikte emredilerek Müslümanların Allah'a ve topluma karşı sorumlulukları, bir arada hatırlanmaktadır.⁷⁴

Yüz dördüncü nüzul sırasında bulunan Münâfikûn suresinin 7. ayetinde, infakta bulunmamak, münafıkça bir tavır olarak ele alınmakta, 10. ayette ise müminlere infak emredilmektedir.⁷⁵

Kronolojik olarak yüz beşinci sırada bulunan Mücâdele suresinde, zekât namazla birlikte emredilmektedir.⁷⁶

Nüzul sırasına göre yüz sekizinci sırada yer alan Teğâbun suresinde, mal ve çocukların imtihan vesilesi olduğu uyarısı yapılarak, müminler Allah yolunda infakta bulunmaya ve karşılıksız borç vermeye teşvik edilmektedir.⁷⁷

Yüz on ikinci nüzul sırasında yer alan Mâide suresinin 12. ayetinde, İsrailoğulları ile yapılan ahit çerçevesinde, namaz kılmak, zekât vermek ve karşılıksız borç vermek, Allah'ın kendilerini bağışlamaları için şart kılınmakta, 55. ayette ise zekât namazla birlikte, müminlerin yerine getirdikleri yükümlülükler bağlamında zikredilmektedir.⁷⁸

Mali mevzuların yoğun bir şekilde ele alındığı diğer bir sure, konumuz açısından Kur'an'ın nüzul sürecinde son sırada yer alan Tevbe suresidir. Surenin 5, 11 ve 18. ayetlerinde zekât, namazla birlikte, şirk ile iman arasında bir alâmetifarika kabul edilerek, bu iki yükümlülüğü yerine getirenler Müslüman kabul edilmektedir. 34 ve 35. ayetlerde, insanların mallarını haksız yollarla yiyip Allah yolunda alıkoyan, servet biriktirip Allah yolunda harcamada bulunmayan önceki dinlerin din adamları yerilerek, bunlara âhirette uygulanacak ceza ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmektedir. 53. ayette, iman etmeksizin sırf gösteriş için yapılan infakın, Allah nezdinde bir değerinin olmadığı belirtilmektedir. 60. ayette, zekâtın harcama kalemleri sıralanmaktadır. 71. ayette zekât, namazla birlikte müminlerin özellikleri bağlamında zikredilmektedir. 79. ayette, imkânlar nispetinde az da olsa Allah için yapılan bir yardımın küçümsenmesi, münafıkça bir tavır sayılmakta ve bu tutum sahiplerinin

73 Bâzergan, s. 133; İbn Âşûr, XVII, 180; Derveze, VI, 7.

74 Hac, 22/35, 41, 78.

75 Münâfikûn, 63/7, 10.

76 Mücâdele, 58/13.

77 Teğâbun, 64/15-17.

78 Mâide, 5/12, 55.

cezalandırılacağı uyarısı yapılmaktadır. 103. ayette geçerli/meşru hiçbir mazereti olmadığı hâlde, Tebük Seferi'ne katılmaktan kaçınıp sonra samimi olarak pişmanlık duyan kimselerin⁷⁹ işledikleri bu günahlarına karşılık sadaka/kefarete⁸⁰ olarak verdikleri malları alması/kabul etmesi Peygamber'e (s.a.s.) emredilmektedir.⁸¹

Surelerin iniş sırası takip edilerek mali mükellefiyetlerin gelişim süreci bu şekilde verildikten sonra, konu ile ilgili değerlendirmelerimize geçebiliriz.

3. DEĞERLENDİRME

Konu ile ilgili değerlendirmeye geçmeden önce, mali mükellefiyetle alakalı zekât, sadaka ve infak kavramlarına, yakın anlam ilişkilerinden dolayı, kısaca değinmek istiyoruz.

3.1. Zekât

Zekât, “زكاة” fiilinden türemiş bir mastardır. Sözlükte artmak, gelişmek, büyümek, temiz olmak ve arınmak gibi anlamlara gelir.⁸²

Kur'an-ı Kerim'de “زكاة” fiili ve türevleri, 23'ü Mekki, 36'sı Medeni surelerde olmak üzere 56 âyette 59 defa geçmektedir. ‘Zekât’ formunda ise 32 yerde geçmektedir. Bunlardan ikisi⁸³ temizlenme, arınma; 30'u ise, sosyal yardımlaşmayı ve vergi müessesesini ifade eden zekât anlamında kullanılmıştır. Yine bu âyetlerin 26'sında zekât, ‘salât’ kelimesi ile birlikte zikredilmiştir.⁸⁴

İslâm hukuk literatüründe zekât, geniş ve dar olmak üzere iki açıdan ele alınmaktadır. Geniş manada zekât kavramı, mal zekâtı olarak kabul edilen farz zekât

79 Bu Müslümanların kimlikleri ile ilgili bilgiler ve ayetin iniş sebebi için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 454-457.

80 Sadaka kelimesini burada kefarete anlamında mı yoksa farz olan zekât anlamında mı olduğu tartışmalıdır. Ayetin siyak ve sibakı böyle bir anlamı bize tercih ettirdi. Geniş bilgi için bkz. Cassâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâr-u İhyâ't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1985, IV, 355,356; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir*, Dâr-u İbn Kesîr, Dimeşk 1993, II, 455; İbn Âşûr, XI, 22, 23; Karadâvi, I, 66, 67; Demir, Şehmus, “Kur'an'da zekât kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 28, Erzurum 2007, 21, 22.

81 Tevbe, 9/5, 11, 18, 34, 35, 53,60, 71, 75, 76, 79, 103.

82 İbn Manzûr, Cemâlüddin Ebû'l- Fadl Muhammed b. Mukrim el-İfrîkî, *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdr, Beyrut 1994, XIV, 358, “زكاة”md.; Cürcânî, Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Tarîfât*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1983, 114, “الزكاة” md.; Karadâvi Yûsuf, I, 37; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Demir, 12,13.

83 Kehf 18/81; Meryem 19/13.

84 Abdulbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mucemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1991, 420,421; <http://tanzil.net/#search/root/زكاة>; 03.08.2011. İlgili ayetler: Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisâ, 4/77, 162; Mâide, 5/12, 55; Tevbe, 9/5, 11, 18, 71; Meryem, 19/31, 55; Enbiyâ, 21/73; Hac, 22/41, 78; Nûr, 24/37, 56; Neml, 27/3; Lokmân, 31/4; Ahzâp, 33/33; Mücâdele, 58/13; Müzzemmil, 73/20; Beyyine, 98/5.

ile beden zekâtı olarak kabul edilen fitır sadakasını kapsamaktadır.⁸⁵ Fitır sadakası çalışmamızın kapsamına girmediğinden, burada dar anlamda zekât tanımı üzerinde durulacaktır.

Dar anlamda zekât ile kastedilen, İslâm'ın beş rüknünden biri olan mal zekâtıdır. Bu anlamda zekâtın değişik tarifleri yapılmıştır. Zekâtın çeşitli şekillerde tanımlanmasında, onun dinî, mali, hukuki ve siyasi boyutu önemli rol oynamıştır. Özellikle Hz. Osman'ın şehadetinden sonra, İslâm dünyasında ortaya çıkan siyasi olaylar, devlet otoritesini dolayısıyla da zekâtın devlet eliyle organize edilmesini sorgular hâle getirmiştir. Emevi saltanatı ile birlikte zekât, devletin temel mali geliri olmanın çok, Müslümanların bireysel olarak yerine getirdikleri bir yükümlülük hâline gelmiştir. Sonraki dönemlerde zekâta yönelik farklı değerlendirme ve tanımlamalarda, zekâtın geçirdiği bu önemli değişimin büyük etkisi olmuştur.⁸⁶ Öyle ki her mezhebin kendine göre bir zekât tanımı olmuş oldu.⁸⁷ Hatta aynı mezhep içinde farklı zekât tanımlarına bile yer verildi. Zekât hakkında müstakil eser yazan ilim adamları da farklı zekât tariflerine yer vermişlerdir.⁸⁸

Zekâtın geçirdiği tarihi süreçten sarfınazar edilerek, Kur'an ve sünnet bütünlüğü içinde zekâtın şöyle bir tarifi yapılabilir: Zekât; Dinen zengin sayılan Müslümanların, gerekli şartları taşıyan mallarının belirli oranlardaki kısmını, yılda bir defa, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla, belirli yerlere harcanmak üzere kendilerinden olan ulu'l-emre vermek zorunda oldukları mali bir mükellefiyettir.

3.2. Sadaka

Mali mükellefiyet ile ilgili diğer temel bir kavram da sadakadır. Sadaka, sözlükte 'kizb' in zıddı olarak, doğruluk, doğru söylemek anlamında 'sıdk' kökünden türemiş bir isimdir.⁸⁹

Kur'an-ı Kerim'de sadaka kavramı isim olarak beş yerde tekil,⁹⁰ sekiz yerde de çoğul⁹¹ (sadaikat) olmak üzere on üç yerde geçmektedir.⁹² İlgili ayetlerde, sadaka

85 Akyüz, Vecdi, *Zekât*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, 31.

86 Bulaç, Ali, *Postmodern Kaosta Kible Arayışı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2012, 89; Gözübenli, Beşir, *Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım*, İslâm'a Giriş; Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2006, 314.

87 Mezheplerin zekât tarifleri için bkz. Zuhayli, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmiyye ve Edilletuhu*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk 1989, II, 730.

88 Örnek tanımlar için bkz. Kardâvî, I, 37, 38; Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, Feyiz Yayınları, Bursa, 2008, 61; Erkal, Mehmet, *Zekât*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, 21; Akyüz, 31; Gözübenli, 310.

89 İbn Manzûr, X, 193, "صدق" md.

90 Bakara, 2/196, 263; Nisâ, 5/114; Tevbe, 9/103; Mücâdele, 58/12.

91 Bakara, 2/264, 271, 276; Tevbe, 9/58, 60, 79, 104; Mücâdele, 58/13

92 <http://tanzil.net/#search/root/صدق>, 05.07.2012.

kelimesi ağırlıklı olarak gönüllü bir şekilde yapılan maddi harcamalar ve bağışlar şeklinde kullanıldığı gibi,⁹³ zorunlu bir vergi olarak zekât anlamında kullanıldığı da olmuştur.⁹⁴ Dolayısıyla Kur'ânî kullanımda sadaka, zekâtı da kapsayan daha geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.⁹⁵

Kur'ân ve sünnetin kullanımları dikkate alınarak sadaka, -her ne kadar zorunlu veya gönüllü olarak yapılan her türlü maddi harcamayı ifade etse de- Allah için yapılan tüm iyilikler⁹⁶ olarak tanımlanabilir.

Sadaka, bu geniş kullanımına rağmen daha sonraki dönemlerde, özellikle tedvin dönemi ile birlikte, giderek anlam daralmasına maruz kalmış ve fıkhi bir terim olarak 'Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için yapılan gönüllü bağış' şeklinde tanımlanmıştır.⁹⁷ Kelimenin anlam alanının bu şekilde daralmış olmasında Kur'ân ve sünnette kelime ile birlikte zekât kavramının kullanılmış olması büyük rol oynamıştır.⁹⁸

3.3. İnfak

İnfak; bitmek, tükenmek ve helak olmak gibi anlamlara gelen “نفق” kökünden türemiş if'âl kalıbında bir mastardır.⁹⁹ Bu kalıbıyla (infak) sözlükte, harcamak, sarf etmek, tüketip bitirmek, fakirleşmek gibi anlamlara gelir.¹⁰⁰ İnfak kavramı bu anlam çerçevesinde Kur'ân-ı Kerim'de 64 âyette 72 kez tekrarlanmıştır.¹⁰¹ Bir

93 Bakara, 2/196, 263, 271, 276; Nisâ, 4/114; Mücâdele, 58/12. Geniş bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa, “Sadaka Kavramının Kur'ândaki Anlam Çerçevesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 201, Sayı 12-13, 457-487.

94 Tevbe 9/58, 60, 103, 104; Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Umm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1971, II, 90; Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve Vilâyâtü'd-Diniyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut 1990, 202; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, III, 23.

95 Erkal, “Zekât”, *DİA*, XLIV, 197; Gözübenli, 311; Akyüz, 33.

96 Bkz. Buhâri, “Edeb”, 33; Muslim, “Zekât”, 16; Ebu Dâvud, “Edeb”, 68; Tirmizî, “Birr”, 45.

97 İsfahânî Rağıb, *Müfredât-u elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1992, “صدق” maddesinde şu bilgileri vermektedir: Sadaka, zekâtta olduğu gibi insanın Allah'a yaklaşmak amacıyla malından çıkardığı şeydir. Ancak, esas itibarıyla gönüllü yapılanlarına sadaka; zorunlu yapılanına da zekât denilir. Bununla birlikte zekât veren kimsenin doğruluğu gözetmesi durumunda -Tevbe 9/60 ve Tevbe 9/103 âyetlerinde olduğu gibi- yaptığı harcama sadaka olarak isimlendirilir. Benzer tanımlar için bkz. Cürcânî, 132; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, 487, “Sadaka” md.; Duman, 384; Koca, Ferhat, *İslâm İbadet Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, 265.

98 Öztürk, 483.

99 İbn Manzûr, X, 357, 358, “نفق” md.; Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, “نفق” md.; Temel Nihat, *Kur'ân'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, 17.

100 İsfahânî, “نفق” md.; İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 18; Cürcânî, 39. Ayrıca infak kavramının anlamı ve Mekki surelerdeki kullanımı için bkz. Çiftçi, Ali, *Mekki Sureler Bağlamında Kur'ân'da İnfak-Zekât İlişkisi* (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, 126-161.

101 Abdalbâki, “نفق” md.; <http://tanzil.net/#search/root/نفق>, 02.03.2013.

âyet hariç¹⁰² diğer ayetlerde infak, çoğunlukla harcamak anlamında kullanılmıştır. Söz konusu ayetlerde infak, mutlak olarak kullanıldığı gibi,¹⁰³ Allah yolunda mal harcama,¹⁰⁴ Allah'ın rızasını kazanmak için mal harcama¹⁰⁵ gibi müspet kayıtlarla ve gösteriş için harcama yapma,¹⁰⁶ Allah yolundan alıkoymak için mal harcama¹⁰⁷ şeklinde menfi kayıtlarla da kullanılmıştır.¹⁰⁸ Bu çift yönlü anlamına rağmen infak kelimesi, İslâm kültüründe daha çok olumlu yönüyle kavramlaşmış ve Müslüman halklar arasında hep olumlu anlamda kullanılmıştır.¹⁰⁹

İnfak, bir terim olarak, her ne kadar Bakara suresinin 2/195. ayetinde nüzul sebebi bağlamında, savaş masraflarını karşılamak, ülke savunması için gerekli maddi fedakârlıkta bulunmak şeklinde dar çerçeveli;¹¹⁰ ya da Allah'a yaklaştıran her hayırlı amel¹¹¹ olarak daha geniş bir şekilde anlaşılmış ise de, bu iki tanım da Kur'an'ın bütünselliği çerçevesinde infak kavramını tam karşılayamamaktadır. Zira ilk tanım infak kavramının alanını daraltmakta; ikincisi ise infakı maddi/mali harcamayı aşan geniş yelpazeli bir boyuta taşımaktadır. Kur'an'ın bütünü göz önünde bulundurularak infak için bir tanım yapılacak olsa: İnfak, Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek amacıyla kişinin servetinden yaptığı her türlü ayni ve nakdî harcama şeklinde tanımlanabilir. Hâliyle infak kavramı, zekât ve fıtır sadakası gibi zorunlu ve her türlü gönüllü mali ibadetleri yerine getirmeyi ifade için kullanıldığı gibi; ülke savunması, okul, cami, yol, köprü ve çeşme gibi toplumsal hizmetler, -hatta tabiatın korunması- için yapılan harcamaları ifade etmek için de kullanılır.¹¹² Özetle infak, farz olan zorunlu zekât ve nafil sadakayı kapsayan harcamaların genel adıdır denilebilir.¹¹³

Zekât, sadaka ve infak kavramlarıyla ilgili verilen bu bilgilerden sonra konu ile ilgili değerlendirmelerimize geçebiliriz.

Zekât, İslâm'ın temel esaslarından biridir. Kur'an-ı Kerim, İslâm'da var olan esasların (namaz, oruç, hac ve zekât) önceki peygamberler döneminde de var

102 Söz konusu âyet şöyledir: De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla yine de cimrilik ederdimiz. Zaten insanlar pek cimridir." (İsra, 17/100).

103 Bakara, 2/3, 215, 219, 274; Âl-i İmrân, 3/134; Enfâl, 8/3; Hac, 22/35; Kasas, 28/54; Secde, 32/16; Şûrâ, 42/38.

104 Bakara, 2/261, 262.

105 Bakara, 2/265.

106 Nisâ, 4/38.

107 Enfâl, 8/36.

108 Gözübenli, s. 311. Ayrıca infak kavramının dil ve Kur'an açısından tahlili ve Kur'an'daki kullanımları için bkz. Kaya, Ayhan, *Bir Özveri Davranışı Olarak Kur'an'a Göre İnfak*, Fecr Yayınları, Ankara 2009, 51-166.

109 Gül, Ali Rıza, "Kur'an'daki İnfak kavramının Anlam Yelpazesi.", *Dini Araştırmalar Dergisi*, VIII, 242.

110 Karaman, *Kur'an Yolu*, I, 302.

111 İbn Manzûr, IV, 52; Zebidi, Muhammed Murteza, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Daru'l-Hidaye, byy., ty., X, 151; Çağrıncı Mustafa, "İnfak", *DİA*, XXII, 288, 289.

112 Gözübenli, s. 311; Karaman, *Kur'an Yolu*, I, 302, 335.

113 Şimşek M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, I, 241.

olduğunu haber verir.¹¹⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in gönderildiği toplum olan Mekke toplumunda -yozlaşmış da olsa- bu esaslar biliniyordu. Kur'an-ı Kerim'in, Mekke toplumunun cediti olan Hz. İsmail'den bahisle, "O ailesine namaz ve zekâtı emrederdi..."¹¹⁵ ayeti, Mekkelilerin zekâta yabancı olmayan bir toplum olma ihtimalini güçlendirmektedir. Hatta "Onların mallarında belli bir hak vardır."¹¹⁶ ayetindeki 'belli bir hak' ile 'maddi yardımlaşma' anlamında zekâtın Mekke toplumu tarafından bilindiği de söylenebilir.¹¹⁷ Aynı şekilde Kur'ânî kullanımda zekâtın genelde 'marife' olarak kullanılmış olması da muhatapları tarafından bilinen bir şey olduğu izlenimini vermektedir.¹¹⁸

Sosyal yardımlaş ve dayanışma aslında evrensel bir olgudur. Toplumun olduğu her yerde şöyle ya da böyle bu olgunun yansımalarına rastlamak mümkündür. Dünya ve ahirette mutlu olmaları için kendisine peygamber gönderilen toplumlar da bu olgu daha da canlıdır. Mekke toplumu da, bazı değerleri yozlaşmış olsa bile, dini kültürün canlı olduğu bir toplumdur. Tevhidin simgesi durumundaki Kâbe'ye rağmen, toplumda şirk hâkim olmaya başlamış, ahiret hayatı unutulmuş buna bağlı olarak diğer değerler de asli hüviyetinden uzaklaşmıştır. İşte vahiy, toplumu asli hüviyetine döndürmek için böyle bir dönemde inmiştir.

Vahyin indiği ilk dönem olan Mekke Dönemi'ne baktığımızda, Kur'an'ın, ilk sureyle birlikte, toplumun bir üyesi olarak bireyin topluma karşı sorumluluklarını hatırlattığını görmekteyiz. Bu anlamda toplumdaki yoksulların en temel zaruri ihtiyacı olan yemek ihtiyaçlarının karşılanması öncelikli çözülmesi gereken bir sorun olarak ele alınmaktadır. Bu sorunun çözümü için, itikat ile sosyoekonomik denge arasında sıkı ilişki kurularak insanların ellerindeki servet dâhil bütün varlığın mülkiyetinin Allah'a ait olduğu vurgulanmıştır. Servetin emanet olduğu, zengininin malında yoksulların hakkı bulunduğu, Allah için yapılan harcamaların/infakın karşılıksız kalmayacağı ve infakta bulunmayan kimselerin riyakâr-inkârcı oldukları hatırlatılarak muhataplar mali yükümlülükler konusunda eğitilmiştir. Mekke Dönemi'nde it'am, infak, zekât ve sadaka kavramları bazen geçmiş peygamberlerin hayatından örnekler verilerek, bazen inananların sıfatları kapsamında, bazen de emir sığasıyla kullanılarak, servet sahipleri toplumdaki muhtaç kimselerin ihtiyaçlarını gidermeye

114 Namazın önceki peygamberler dönemindeki varlığı ile ilgili olarak bkz. Bakara, 2/43, 83; Nisa, 4/77; Mâide, 5/12, 106; Yunus, 10/87; İbrâhîm, 14/37, 40; Meryem, 19/31, 59; Tâhâ, 20/14; Enbiyâ, 21/73; Lokmân, 31/17; Beyyine, 98/5. Oruç için, Bakara, 2/183; Meryem, 19/26, 55. Hac için, Bakara, 2/125, 127; Hacc, 22/26-29, 33. Zekât için, Bakara, 2/43, 83; Nisâ, 4/77, 162; Mâide, 5/12, 109; Meryem, 19/31, 55; Enbiyâ, 21/73; Beyyine, 95/5.

115 Meryem, 19/55.

116 Meâric, 70/24.

117 Bkz. İbn Âşûr, XXIX, 172.

118 Soysaldı, Mehmet, "İslâm Öncesi Mekke Topluluklarında Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları" (8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyumu), 2011, s. 153.

teşvik edilmiştir.¹¹⁹ Mali mükellefiyetlerle ilgili kavramların Mekki surelerdeki kullanım şekli ve tarihi veriler;¹²⁰ zekâtın Mekke Dönemi'nde zenginlerden fakirlere bir mal transferi şeklinde mali bir yükümlülük olarak vaz' edildiğini¹²¹ ve bu mali yükümlülüğün maddi müeyyideden çok Allah'ın rızası ve cehennem azabı gibi manevi teşvik ve müeyyidelerle yerine getirildiğini göstermektedir.¹²²

Medine Dönemi'ne gelindiğinde, Kur'an'ın mali meselelerle ilgili ayetlerin, dönemin olağanüstü sosyoekonomik durumuna paralel olarak yoğun bir şekilde nazil olduğu görülür. Özellikle bu dönemin ilk yıllarında, her şeylerinden vazgeçip Allah için hicret etmiş muhacirlerin sıkıntılarını gidermek üzere Hz. Peygamber'in muhacirlerle ensâr arasında kurduğu kardeşlik/muâhât antlaşması ve bu iki grubu birbirlerine mirasçı kılması¹²³ göz önünde bulundurulursa, Müslümanların ne kadar kritik bir süreçten geçmiş olduğu daha iyi anlaşılabilir. Böyle bir dönemde inen ayetlerde, varlıklı Müslümanların temel ihtiyaçlarından arta kalan mallarını/el-afv¹²⁴ yoksul ve yoksun kardeşleri için infak etmeleri isteniyordu. Zekât nisabı için de delil gösterilen söz konusu ayeti (Bakara, 2/219) bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Tevbe suresi 60. ayette zekât verilecekler arasında anne-baba olmadığı halde, Bakara, 2/215'te anne-babanın infakta bulunulması gereken kimseler arasında yer alıyor olması infakla zekâtın farklı şeyler olarak anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Hâl böyle olunca buradaki 'el-afv' ifadesini zekât nisabı için delil kabul etmek te mümkün görülmemektedir. İlgili ayetin indiği dönemdeki Müslüman toplumun içinde bulunduğu şartlar dikkate alındığında, infak; zekâtı da içine alan, toplumun maruz kaldığı doğal afet, savaş, göç gibi olağanüstü durumlarda, sosyoekonomik durumu düzeltmeye yönelik daha kapsamlı bir maddi fedakârlığı ifade ettiği söylenebilir.

Sadaka kavramı da bu dönemde zaman zaman zekâta aynı anlamda kullanılmıştır. Mekki surelerde bir kez¹²⁵ yerilerek anılan faiz muamelesi, bu dönemde tedrici olarak yasaklanmış, yerine yine Mekki surelerde bir kez¹²⁶ geçen 'karz-ı hasen'/'güzel borç' alternatif bir uygulama olarak teşvik edilmiştir.¹²⁷

119 Mekke döneminde infak ve zekât kavramlarının gelişim süreci için bkz. Çiftci, s. 124-159, 165-210.

120 Taberî, Muhammed bin Cerir, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk*, Dâru't-Turâs, Beyrut 1967, III, 123; İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali bin Ebi'l-Kerem, *el-Kâmil fi't-Târih*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, Beyrut 1997, II, 156; İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, byy, 1988, III, 89.

121 Karadâvi, I, 70. Ayrıca Mekki ayetlerde emir sigasıyla zekât emrinin olup olmadığı hakkında bkz. Çiftci, s. 192-200.

122 Bkz. Demirci, Muhsin, "Kur'an'ın Nüzul Sürecinde Tedricilik", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 2002, IX, 188.

123 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 78-90; Cassâs, IV, 261, 262; Kurtubi, VIII, 56; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, II, 375.

124 Bakara, 2/219.

125 Rum, 30/39.

126 Müzzemmil, 73/20. Bu ayetin Mekki ya da Medeni olduğu tartışmalıdır.

127 Karz-ı Hasen, Faizsiz olarak verilen borç anlamındadır. Tanım için bkz. Erdoğan, s. 293.

Bu dönemde, daha önce/Mekke Dönemi'nde görülmeyen, ancak yaşanan sosyal ve siyasi gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan bazı mevzulara da tanık olmaktadır. Düşmandan savaşarak elde edilen ganimet,¹²⁸ savaşmaksızın elde edilen fey gelirleri¹²⁹ ve miras bu dönemin önemli mali olguları olarak sayılabilir.¹³⁰ Söz konusu mevzularla ilgili düzenlemeler dikkatle incelendiğinde, bunların serveti bütün bir topluma yayan, onun belli ellerde 'devletleşmesine' mani olan ve toplumda iktisadi adaleti sağlayan unsurlar olarak kullanıldığı görülür.¹³¹

Bu dönemde, yaşanan siyasi gelişmelere bağlı olarak zekâtın bireysel inisiyatifte bağlı bir yükümlülüğten, kamu otoritesiyle yerine getirilen bir yükümlülüğe dönüştüğüne şahit olmaktadır. Tevbe suresi 60. ayetteki "zekât memurları" ifadesi ve çoğunluk âlimlere göre aynı surenin 103. ayetinde geçen, "sadaka (zekât) al." ifadesi, zekât organizasyonunun kamu otoritesine havale edildiğini açık bir şekilde belirtmektedir. Hz. Peygamber'in zekât toplamak için memur görevlendirmesi ve kendisinden sonra gelen Raşid Halifelerin bu uygulamayı sürdürmeleri, hatta Hz. Ebu Bekir'in zekât vermeyenlerle savaşması, zekâtın kamu otoritesi tarafından organize edildiğini ortaya koymaktadır.¹³²

Zekâtın bu süreç içerisinde bir müessese olarak ne zaman farz kılındığı hususunda İslâm âlimleri farklı tarihler ileri sürmüşlerdir. Bazıları zekâtın hicri ikinci yılda ramazan orucundan önce, bazıları aynı yıl ramazan orucundan sonra farz kılındığını ileri sürerken,¹³³ İbnu'l-Esîr (v. 630/1292) zekâtın hicri 9. yılda farz kılındığını savunmuştur.¹³⁴ Vâkidî (v. 207/822) ve İbn Sa'd (v. 230/844) da Hz. Peygamber'in hicri dokuzuncu yılının muharrem ayında zekât memurlarını gönderdiğini belirtmektedirler.¹³⁵

Gelişim süreciyle alakalı yukarıda yer verdiğimiz bilgileri nazarı itibara aldığımızda, zekâtın hicretten sonra ikinci yılda farz kılındığına dair öne sürülen görüşlerin doğruluklarının tartışmalı hale geldiğini görürüz. Şöyle ki:

128 Enfâl, 8/1. 41.

129 Haşr, 59/7. Ganimet ve Fey kelimelerinin tanımı için bkz. Erdoğan, s. 143, 153.

130 Nisâ, 4/7, 8, 11, 12, 176.

131 Haşr, 59/7.

132 Geniş bilgi için bkz. Özek, Ali ve dğr., *İbâdet ve Müessese Olarak Zekât*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1984, s. 157-159.

133 İbn Kesir, III, 420; Zuhaylî, II, 733; Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, (Çev. E. Ruhi Fiğlalı, Osman, Eskicioğlu), Yağmur Yayınevi, İstanbul 1969, 151; Karadâvi, I, 61; Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1989, s. 84.

134 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 156; Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 906-908; Erkal, Mehmet, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İsam Yayınları, İstanbul 2009, s. 57.

135 İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâr-u Sâdır, Beyrut 1968, II, 160.

Nisabı, konusu ve oranları belirlenmiş hâliyle zekâtın farziyetine delil gösterilen Tevbe Suresi'nin 60 ve 103 ayetleri, Tebük Seferi'nin yapıldığı hicri dokuzuncu yılda nazil olmuşlardır.¹³⁶

Abdullah b. Ömer'in "... *Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele!*"¹³⁷ ayeti ile ilgili değerlendirmesi de zekâtın hicri ikinci yılda farz kılındığına dair görüşleri tartışmalı hale getiren diğer bir delil olarak kabul edilebilir. Abdullah, ilgili ayet ile alakalı olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: "Bu ayet zekât emri gelmezden önceye aittir. Zekât emri gelince, Allah zekâtı mallar için bir temizlik kıldı."¹³⁸ Söz konusu ayetin/zekât emri, Tevbe suresinin 103. ayeti olduğu ve Tevbe suresinin de hicri 9. yılda nazil olduğu¹³⁹ nazarı itibara alınır, zekâtın bu ayetin inişiyle birlikte farz kılındığını söylemek mümkün görülmektedir.

Zekâtın hicri ikinci yıldan sonraki bir zamanda farz kılındığına dair diğer bir işareti de Fıtır sadakası ile ilgili şu rivayette gözlemliyoruz: Kays b. Sa'd'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Zekât farz kılınmadan önce Allah Resülü bize fıtır sadakasını emretti. Zekât farz kılındıktan sonra onu (fıtır sadakasını) ne emretti ne de nehyetti."¹⁴⁰ Zekâtın farz kılınmasından sonra fitrenin hükmü ile ilgili düşülen tereddütler, zekâtın Medine Dönemi'nin sonlarında farz kılındığı ihtimalini güçlendirmektedir. Zira fıtır sadakası hicri 2. yılda farz kılınmıştır.¹⁴¹ Şayet zekât da hicri 2. yılda farz kılınmış olsaydı, arada geçen sekiz yılda sahabe bir şekilde Peygamber'den fıtır sadakasının hükmünü öğrenmiş olur ve böyle bir tereddüt yaşanmazdı.

Zekâtın hicri ikinci yılda farz kılındığına itirazımızın diğer bir gerekçesi de zekâtın müessese olarak sistemli bir şekilde organize edilmesinin ancak siyasi güçle mümkün olabileceği gerçeğidir. Müslümanların Arap yarımadasında bu siyasi gücü elde etmesi ise gerçek anlamda ancak Mekke Fethi'nden sonra mümkün olabilmiştir. Zira Kureyş kabilesi, Arap yarımadasında önemli bir nüfuza sahipti. Bu güç sayesinde bölgenin önemli kabileleri bekle gör siyasetini güderek, üstün gelecek güce göre tavır almaktaydı. Mekke'nin fethinden sonra bu önemli güç bertaraf edilmiş ve bölgenin kabileleri bundan sonra Medine'deki siyasi gücü tanımaya başlamışlardır. Mekke hicri 8. yılda¹⁴² fethedildiğine göre bundan önceki yıllarda zekâtın müessese olarak farz kılınmış olması zor bir ihtimal olarak görülmektedir.

136 Mevdüdi, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân* (Çev. Heyet), İnsan Yayınları, İstanbul 1986, II, 179; Şulul, s. 931.

137 Tevbe, 9/34.

138 Buhâri, "Zekât", 4.

139 Mevdüdi, II, 179; Şulul, s. 931.

140 İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, Muessestu'r-Risâle, byy., 2001, XXXIX, 259/23840, 262/23843; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, (Thk. M. Fuâd Abdulabâki), Dâr-u İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, byy., ty. "Zekât", 21; Nesâi, "Zekât", 35.

141 Bozkurt, Nebi-Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mekke" *DİA*, 2003, XXVIII, 558; Şulul, s. 492.

142 Şulul, s. 849.

Son olarak, Muaz b. Cebel¹⁴³ ve diğer zekât memurlarının görevlendirilmeleri ile ilgili rivayetler¹⁴⁴ de zekâtın hicri ikinci yılda farz kılındığına dair görüşleri tartışmalı hale getirmektedir.¹⁴⁵

SONUÇ

Zekâtın vaz' edilme süreci ile ilgili yukarıda verilen bilgiler ve değerlendirmelerden şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

Vahyin ilk yıllarından itibaren öncelikle mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu hatırlatılarak, insanların ellerindeki servetin birer emanet olduğu vurgulanmıştır.

Mekke Dönemi'nde mali mükellefiyetleri ifade etmek için zekâtla birlikte it'am, infak ve sadaka kavramları da kullanılmıştır. Bu kavramlar bazen geçmiş peygamberlerin hayatından örnekler verilerek, bazen müminlerin sıfatları kapsamında, bazen de emir sığısıyla kullanılmıştır.

Konu ile ilgili kavramların kullanım şekli ve tarihi veriler zekâtın Mekke Dönemi'nde varlıklı kimselerin fakirlere yapması gerekli olan mali bir yükümlülük olarak vazedildiğini, bu mali yükümlülüğün Allah'ın rızasını kazanma ve cehennem azabından korunma şeklinde bireysel inisiyatifte göre uygulandığını göstermektedir.

Bu dönemde birçok konuda olduğu gibi, mali mükellefiyetler konusunda da tedrici bir metot takip edilerek, toplumun bu yönde bilinçlenmesine ağırlık verilmiş, konu ile ilgili belli kurallar zamana bırakılmıştır.

Medine Dönemi'ne gelindiğinde, Kur'an'ın mali meselelerle ilgili ayetlerin, dönemin olağanüstü sosyoekonomik durumuna paralel olarak yoğun bir şekilde nazil olduğu görülmektedir. Özellikle bu dönemin ilk yıllarında inen ayetlerde, varlıklı Müslümanların temel ihtiyaçlarından arta kalan mallarını/el-afv yoksul kardeşleri için infak etmeleri istenmektedir.

Bu dönemde yoğun bir şekilde kullanılan infak kavramı, Kur'an'daki bütünsel kullanımı dikkate alındığında, zekâtı da içine alacak şekilde daha kapsamlı bir maddi fedakârlık anlamında kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla infak için belirlenen ölçü olan 'ihtiyaç fazlası' / 'el-afv' ile kastedilen, zekâtın nisabı değil; göç,

143 Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-Evtâr*, Dâru'l-Hadis, Mısır 1993, IV, 139; Miras, V, 13.

144 Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi* (Trc. Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1991, II, 983; Şulul, s. 906.

145 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 96; Taberî, *Tarihu'r-Rusul*, III, 123; Atar Fahrettin "İslâm Hukukunda Zekât ve Vergiler" *Diyanet Dergisi*, 1979, XIIX, 228.

deprem, sel baskını gibi toplumun maruz kaldığı olağanüstü hallerde varlıklı birey-
lere yüklenen olağan üstü yükümlülükler olarak kabul edilebilir.

Fıkıh literatüründe sadaka ve zekât kavramları farklı anlamlarda kullanıldığı
halde Kur'an-ı Kerim'de bu iki kavramın zaman zaman birbirlerinin yerine kulla-
nıldığı görülmektedir. Özellikle Medine döneminde, zekâtın bir müessese olarak
farz oluşuna delil gösterilen ayetlerde sadaka kavramı fıkihtaki zekât anlamında
kullanılmıştır. (Tevbe, 9/60, 103)

Medine Dönemi'nde; nisabı, konusu ve oranları belirlenmiş hâliyle zekâtın ne
zaman farz kılındığı ile ilgili kesin bir tarih saptayamamakla birlikte, bunun ancak
Mekke fethi sonrası bir zamanda mümkün olabileceği düşünmekteyiz. Bizi böyle
bir düşünceye sevk eden sebepleri şöyle özetleyebiliriz:

Zekâtın harcama yerleri ile ilgili ayet (Tevbe, 9/60) ve zekâtın farz oluşuna delil
gösterilen ayetin (Tevbe, 9/103) hicri dokuzuncu yılda nazil olmuş olmaları.

Zekâtın bir müessese olarak (zekât memurlarının tayini, toplanan malların
nakli ve muhafazası vs.) yürütülmesinin siyasi gücü gerektirmesi. Müslümanların
bu gücü elde etmesi ancak Mekke'nin fethiyle mümkün olabilmiştir.

Sahabenin fitir sadakasının hükmü ile ilgili tereddütleri.

Zekât memurlarının hicri dokuzuncu yılda görevlendirildikleri ile ilgili riva-
yetler.

Netice itibariyle zekât, Kur'an'ın nüzul sürecinde Mekke Dönemi'nin ilk yıl-
larından itibaren gündem yapılarak Müslümanların bilincine yerleştirilmiştir. Bu
dönemde Müslümanlar siyasi bir güçten yoksun olduklarından, bu mükellefiyet
bireysel düzeyde yerine getirilmiştir. Medine Dönemi'nde zekât; yaşanan siyasi,
sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak bireysel çabalarla yerine getirilen bir
mükellefiyetten devlet eliyle yürütülen bir müessese haline gelmiştir. İlgili ayetler
ve ayetlerle ilgili rivayetler iniş sırasına göre bir okumaya tabi tutulduğunda, devlet
eliyle yürütülen zekâtın, ancak Mekke'nin Fethi'nden sonraki bir tarihte farz kılın-
mış olabileceğine kanaat getirilmiştir.